तयोर्जनैरेको भगणस्तदैभिः किमिति फलं गतभगणाद्याः सर्वे ग्रहा भवन्तीत्युपपन्नम्" प्रमिता०। "ग्रहस्य कक्षैव हि तुङ्गपातयोः पृथक् च कल्प्यात्र तदीयसिद्धये। अर्कस्य कक्षैव सितज्ञयोः सा ज्ञेया तयोरानयनार्थमेव। उक्ते तयोर्ये चलतुङ्गकक्षे तत्रैव तौ च भ्रमतोऽर्कगत्या" सि० शि० "अत्रोच्चस्य पातस्य च या कक्षा गच्छति सा तयोरानयनार्थमेव कल्प्या। अन्यथा या ग्रहस्य कक्षा सैव तयोरपि। यतो ग्रहकक्षाया उच्चप्रदेशस्योच्चव्यपदेशः। यत्र च विमण्डलेन सह संपातस्तस्य प्रदेशस्य पातसंज्ञेति गोले सम्यक् प्रतिपादितमस्ति। तथा बुधशुक्रयोरत्र ये अर्ककक्षातुल्ये कक्षे आगच्छतस्ते तयोरानयनार्थमेव। किन्तु तयोर्ये चलकक्षे तत्रैव तौ च भ्रमतः परमर्कगत्या। एतदुक्तं भवति भूमध्यादर्कं प्रति नीतं सूत्रं यत्र ज्ञचलकक्षायां लगति तत्र बुधो यत्र शुक्रच चलकक्षायां लगति तत्र शुक्रो भ्रमतीत्यर्थः" प्रमि०।

अत्र गगनकक्षा च कल्पार्हगणः। यथाहार्य्यभट्टः। "योयत्र भ्रमति खगस्तद्वृत्तं भवति तस्य कक्षाख्यम्। अम्बरकक्षा कल्पार्हगणनामा भवेद्द्युगतिः"। स्वस्वकक्षायां स्थितानामपि ग्रहाणां नीचोच्चस्थानस्थितिवशतः परिधिभेदादिकं भवतीति ग्रहशब्दे वक्ष्यते। अत्र बुधशुक्रकक्षयोः रविकक्षातुल्यत्वं यदुक्तं तन्मध्यकक्षया फलानयनार्थम्। श्रीपतिना तु ग्रहान्तराणां कक्षामितिरुक्ता यथा। "अष्टाङ्कषण्मनुगजाः (८१४६९१६) क्षितिनन्दनस्य, ज्ञस्येशदन्तकृतखेन्दुमिताथ (१०४३२११) जैवी। रूपाश्विनागयुगशैलगुणेन्दुबाणाः (५१३७४८२१) खाग्न्यङ्गसागररसोत्कृतयः (२६६४६३०) सितस्य। भूधराहिनगनागरसर्त्तुक्ष्माधराश्विशशिनः (१२७६६८७८७) शनिकक्षा। एतच्च खगोलशब्दे विस्तरेण वक्ष्यते।

इन्दुश्च जलमयः सूर्य्यसम्पर्कात् उज्ज्वलितो भवति तेन च दिने दिने यथा यथा शुक्ले पक्षे रविवियोगभेदात्तेजःसम्पर्कविशेषस्तथा तथा वर्द्धते कृष्णे तु रविमण्डलसन्निकृष्टतया क्रमशो दिने दिने तत्तेजःसम्पर्कविशेषाभावस्तेन क्रमेण दिने दिने क्षय इत्यादिकमप्युक्तं सि० शि०। "तरणिकिरणसङ्गादेष पीयूषपिण्डो दिनकरदिशि चन्द्रश्चन्द्रिकाभिश्चकास्ति। तदितरदिशि बालाकुन्तलश्यामलश्रीर्घट इव निजमूर्त्तिच्छाययैवातपस्थः। सूर्य्यादधःस्थस्य विधोरधःस्थमर्धं नृदृश्यं स्वकलाऽसितं स्यात्। दर्शेऽथ भार्धान्तरितस्य शुक्लं तत् पौर्णमास्यां परिवर्त्तनेन। कक्षाचतुर्थे तरणेर्हि चन्द्रःकर्णान्तरे तिर्यगिनो यतोऽब्जात्। पादोनषट्काष्ट (८५।४५) लवान्तरेऽतो दलं नृदृश्यस्य दलस्य शुक्लम्। उपचितिमुपयाति शौक्ल्यमिन्दोस्त्यजत इनं व्रजतश्च मेचकत्वम्। जलमयजलजस्य गोलकत्वात् प्रभवति तीक्ष्णविषाणरूपतास्य। यद्याम्योदक् तपनशशिनोरन्तर सोऽच बाहुः कोटिस्तूर्ध्वाधरमपि तयोर्यच्च तिर्यक् स कर्णः। दोर्मूलेऽर्कः शशिदिशि भुजोऽग्राच्च कोटिस्तदग्रे चन्द्रः कर्णो रविदिगनया दीयते तेन शौक्ल्यम्"।

"प्राग्वद्भित्तेरुत्तरपार्श्वे चन्द्रकक्षां रविकक्षां च विलिख्य तत्रोर्ध्वरेखां तिर्यग्रेखां च कृत्वा चन्द्रकक्षोर्ध्वरेखासंपाते चन्द्रबिम्बं विलिख्येदं दर्शयेत्। तिर्यग्रेखाया उपरि चन्द्रकक्षाव्यासार्धमितेऽन्तरेऽन्यां तिर्यग्रेखां कुर्यात्। सा रेखा प्रत्यग्रविकक्षायां यत्र लग्ना तत्र स्थित एवार्के ऊर्ध्वरेखावच्छिन्नचन्द्रबिम्बार्धं पश्चिमतः शुक्लं भवति। तस्यार्धमधस्तनं मनुष्यदृश्यम्। तत्रस्थेऽर्के व्यर्केन्दुसपादचतुर्भागोनं (८५।४५) राशित्रयं भवति। एतावत्येव व्यर्केन्दुभुजे बिम्बार्धं पश्चिमं पूर्वं वा शुक्लं भवितुमर्हति प्रमि० "धाम्ना धामनिधेरयं जलमयो धत्ते सुधादीधितिः सद्यःकृत्तमृणालकन्दविशदच्छायां विवस्वद्दिशि। हर्म्ये घर्मघृणेः करैर्घट इवान्यस्मिन् विभागे पुनर्बालाकुन्तलकालतां कलयति स्वच्छां तनोश्छायया" श्रीपतिः। "भानुश्चेत् प्रतिबिम्बितो जलमये शीतांशुगोले दिवा निस्तेजा निशि सुप्रभः कथमथो किं सूर्यबिम्बासमः। गोलार्धं रविणोज्ज्वलं च सकलं न स्यात् तड़ागे यथा मासार्धेऽखिलदृश्यतेति गणकान् ज्ञानाह्वयः पृच्छति" ज्ञानराजः।

बृह० सं० शौक्ल्यादि प्रकारादि प्रदर्श्य तच्चारादिफलमुक्तं यथा "नित्यमधःस्थस्येन्दोर्भाभिर्भानोः सितं भवत्यर्द्धम्। स्वच्छाययान्यदसितं कुम्भस्येवातपस्थस्य। सलिलमये शशिनि रवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमो नैशम्। क्षपयन्ति दर्पणोदरनिहिता इव मन्दिरस्यान्तः। त्यजतोऽर्कतलं शशिनः पश्चादवलम्बते यथा शौक्ल्यम्। दिनकरवशात्तथेन्दोः प्रकाशते ऽधःप्रभृत्युदयः। प्रतिदिवसमेवमर्कात् स्थानविशेषेण शौक्ल्यपरिवृद्धिः। भवति शशिनोऽपरार्द्धे पश्चाद्भागे घटस्येव। ऐन्द्रस्य शीतकिरणो मूलाषाढाद्वयस्य वा यातः। याम्येन, बीजजलचरकाननहा वह्निभयदश्च। दक्षिणपार्श्वेन गतः शशी विशाखानुराधयोः पापः। मध्येन तु प्रशस्तः पित्र्यस्य विशाखयोश्चापि। षड्नागतानि पौष्णाद् द्वादश रौद्राच्च मध्ययोगीनि। ज्यादाद्यानि